

Prof. Dr. Ulrich Eigler
Vorlesung FS 08
Die Kunst der wirkungsvollen Rede: Antike und moderne Rhetorik
1. Kollegstunde (21. Februar 2008):
„Viel Kies für wenig Kohle“.
Formen und Funktionen einer erfolgreichen Rede

- Texte 1: Robert Walser, Schüler und Lehrer
2: Cic. *Verr.* II, 4, 110-112
3: W. Churchill, Rede an der Universität Zürich, Sept. 1946
4: Arist. *rhet.* 3,9

Text 1: Robert Walser, Schüler und Lehrer (in: R. Walser, *Der Spaziergang, Prosastücke und Kleine Prosa*, Zürich 1985)

SCHÜLER UND LEHRER

Ein Lehrer, den seine Schüler um seines lebhaften Wesens willen hochachteten und lieb hatten, ertrug eines Tages in der Stunde einen von denselben bei einer Schlingelei, worüber er außerordentlich zornig wurde. Der Schüler, der das Unglück hatte, seines Lehrers Unmut in so hohem Maß auf sich zu lenken, war bis dahin der Lieblingsschüler des Mannes gewesen, den er unvorsichtigerweise tief gekränkt hatte, aber von nun an war er in des Lehrers Augen ein Abscheuling, den derselbe Tag für Tag vor der ganzen Klasse grausam herabsetzte und erbärmlich verprügelte, eine Behandlung, die der Erzürnte dem armen Jungen versprach pünktlich und getreulich fortzusetzen. Zweifellos hatte der Lehrer einen persönlichen Haß auf ihn geworfen, und der Erwachsene ging hierin dem Kleinen gegenüber zu weit. Der Knabe, der sich so urplötzlich aus dem weichen Sitz des Wohlwollens auf die harte Bank der Ungnade herabgeworfen und sich so unvermutetermaßen vom gepriesenen Schüler in einen notorischen Bösewicht verwandelt sah, wußte sich nicht zu helfen. Nachdem er indessen durch Wochen so tapfer, als er vermochte, das traurige Los eines gesunkenen Bevorzugten und die damit verbundene grausame und verachtungsvolle Behandlung ertragen hatte, griff er eines Tages, vom Bedürfnis gedrängt, eine Veränderung der schier unerträglichen Lage herbeizuführen, zur Feder und schrieb an seinen grimmigen Verfolger und Peiniger Folgendes: «Ich kann mich, da ich meinen lieben Eltern kein Geständnis machen darf, weil ich ihnen nicht zu den vielen Sorgen, die sie haben, noch eine neue bereiten will,

an niemand anderes als an Sie selber wenden, um zu versuchen, ob es mir möglich sei, wieder einige Gunst von Ihnen zu erlangen. Vielleicht wird dieser Brief Sie veranlassen, aufzuhören, mich mit Schmach zu bedecken. Da ich, wie ich bereits sagte, meinen Eltern mein Leid nicht klagen kann, so klage ich es Ihnen. Da ich diejenigen nicht bitten will, mich in Schutz zu nehmen, die mich lieben, so trage ich die Bitte dem vor, der mich haßt und an mir seinen Zorn ausläßt. Also bitte ich den um Schutz, dem ich schutzlos preisgegeben zu sein scheine und ersuche den um Schonung, der, weil er sich durch mein Betragen beleidigt fühlt, schonungslos mit mir verfährt. Ich habe den Mut, wie Sie sehen, dem mein Leid zu klagen, der es mir zufügt und dem meinen Schmerz anzuvertrauen, der ihn verursacht. An der Schule habe ich keine Freude mehr.» Der Lehrer, dem der Inhalt des Briefes allerlei zu betrachten und zu bedenken gab, verhielt sich gegenüber dem Schüler von da an wieder milder.

Text 2: Cic. *Verr.* II, 4, 110-112 (ed. G. Baldo, Firenze 2004)

(110) Ante aedem Cereris in aperto ac propatulo loco signa duo sunt, Cereris unum, alterum Triptolemi, pulcherrima ac perampla. Pulchritudo periculo, amplitudo saluti fuit, quod eorum demolitio atque asportatio perdifficilis videbatur. Insistebat in manu Cereris dextra grande simulacrum pulcherrime factum Victoriae; hoc iste e signo Cereris avellendum asportandumque curavit.

Qui tandem istius animus est nunc in recordatione scelerum suorum, cum ego ipse in commemoratione eorum non solum animo commovear verum etiam corpore perhorrescam? Venit enim mihi fani, loci, religionis illius in mentem; versantur ante oculos omnia, dies ille quo, cum ego Hennam venissem, praesto mihi sacerdotes Cereris cum infulis ac verbenis fuerunt, contio conventusque civium, in quo ego cum loquerer tanti fletus gemitusque fiebant ut acerbissimus tota urbe luctus versari videretur.

(111) Non illi decumarum imperia, non bonorum direptiones, non iniqua iudicia, non importunas istius libidines, non vim, non contumelias quibus vexati oppressisque erant conquerebantur; Cereris numen, sacrorum vetustatem, fani religionem istius sceleratissimi atque audacissimi supplicio expiari volebant; omnia se cetera pati ac negligere dicebant. Hic dolor erat tantus ut Verres alter Orcus venisse Hennam et non Proserpinam asportasse sed ipsam abripuisse Cererem videretur. Etenim urbs illa non urbs videtur, sed fanum Cereris esse; habitare apud sese Cererem Hennenses arbitrantur, ut mihi non cives illius civitatis, sed omnes sacerdotes, omnes accolae atque antistites Cereris esse videantur. (112) Henna tu simulacrum Cereris tollere audebas, Henna tu de manu Cereris Victoriam eripere et deam deae detrudere conatus es? quorum nihil violare, nihil attingere ausi sunt in quibus erant omnia quae sceleri propiora sunt quam religioni. Tenuerunt enim P. Popilio P. Rupilio consulibus illum locum servi, fugitivi, barbari, hostes; sed neque tam servi illi dominorum quam tu libidinum, neque tam fugitivi illi ab dominis quam tu ab iure et ab legibus, neque tam barbari lingua et natione illi quam tu natura et moribus, neque tam illi hostes hominibus quam tu dis immortalibus. Quae deprecatio est igitur ei reliqua qui indignitate servos, temeritate fugitivos, scelere barbaros, crudelitate hostes vicerit?

Text 3: W. Churchill, Rede an der Universität Zürich, Sept. 1946 (Quelle: Die Zeit, online)

Mr. President, Ladies and Gentlemen,

I am honoured today by being received in your ancient university and by the address which had been given to me on your behalf and which I greatly value.

I wish to speak to you today about the tragedy of Europe. This noble continent, comprising on the whole the fairest and the most cultivated regions of the earth, enjoying a temperate and equable climate, is the home of all the great parent races of the western world. It is the fountain of Christian faith and Christian ethics. It is the origin of most of the culture, the arts, philosophy and science both of ancient and modern time. If Europe were once united in the sharing of its common inheritance, there would be no limit to the happiness, to the prosperity and the glory which its three or four million people would enjoy. Yet it is from Europe that have sprung that series of frightful nationalistic quarrels, originated by the Teutonic nations in their rise to power, which we have seen in this twentieth century and even in our own lifetime, wreck the peace and mar the prospects of all mankind.

And what is the plight to which Europe has been reduced? Some of the smaller States have indeed made a good recovery, but over wide areas a vast quivering mass of tormented, hungry, care-worn and bewildered human beings gape at the ruins of their cities and their homes, and scan the dark horizons for the approach of some new peril, tyranny or terror. Among the victors there is a babel of voices; among the vanquished the sullen silence of despair. That is all that Europeans, grouped in so many ancient states and nations, that is all that the Germanic races have got by tearing each other to pieces and spreading havoc far and wide. Indeed but for the fact that the great Republic across the Atlantic Ocean has at length realised that the ruin or enslavement of Europe would involve their own fate as well, and has

stretched out hands of succour and of guidance, but for that the Dark Ages would have returned in all their cruelty and squalor. Gentlemen, they may still return.

Yet all the while there is a remedy which, if it were generally and spontaneously adopted by the great majority of people in many lands, would as if by a miracle transform the whole scene, and would in a few years make all Europe, or the greater part of it, as free and as happy as Switzerland is today. What is this sovereign remedy? It is to recreate the European Family, or as much of it as we can, and to provide it with a structure under which it can dwell in peace, in safety and in freedom. We must build a kind of United States of Europe. In this way only will hundreds of millions of toilers be able to regain the simple joys and hopes which make life worth living. The process is simple. All that is needed is the resolve of hundreds of millions of men and women to do right instead of wrong and to gain as their reward blessing instead of cursing.

Much work, Ladies and Gentlemen, has been done upon this task by the exertions of the Pan-European Union which owes so much to Count Coudenhove-Kalergi and which commanded the services of the famous French patriot and statesman Aristide Briand. There is also that immense body of doctrine and procedure, which was brought into being amid high hopes after the First World War. I mean the League of Nations. The League of Nations did not fail because of its principles or conceptions. It failed because these principles were deserted by those States who had brought it into being. It failed because the governments of those days feared to face the facts, and act while time remained. This disaster must not be repeated. There is therefore much knowledge and material with which to build; and also bitter dear bought experience to stir the builders.

I was very glad to read in the newspapers two days ago that my friend President Truman had expressed his interest and sympathy with this great design. There is no reason why a regional organization of Europe should in any way conflict with the world organization of the United Nations. On the contrary, I believe that the larger synthesis will only survive if it is founded upon coherent natural groupings. There is already a natural grouping in the western hemisphere. We British have our own Commonwealth of Nations. These do not weaken, on the contrary they strengthen, the world organization. They are in fact its main support. And why should there not be a European group which could give a sense of enlarged patriotism and common citizenship to the distracted peoples of this turbulent and mighty continent? And why should it not take its rightful place with other great groupings and help to shape the onward destinies of men? In order that this should be accomplished there must be an act of faith in which millions of families speaking many languages must consciously take part.

We all know that the two world wars through which we have passed arose out of the vain passion of a newly-united Germany to play the dominating part in the world. In this last struggle crimes and massacres have been committed for which there is no parallel since the invasion of the Mongols in the fourteenth century and no equal at any time in human history. The guilty must be punished. Germany must be deprived of the power to rearm and make another aggressive war. But when all this has been done, as it will be done, as it is being done, then there must be an end to retribution. There must be what Mr. Gladstone many years ago called "a blessed act of oblivion". We must all turn our backs upon the horrors of the past. We must look to the future. We cannot afford to drag forward across the years that are to come the hatreds and revenges which have sprung from the injuries of the past. If Europe is to be saved from infinite misery, and indeed from final doom, there must be this act of faith in the European Family and this act of oblivion against all the crimes and follies of the past.

Can the free peoples of Europe rise to the height of these resolves of the soul and of the instincts of the spirit of man? If they can, the wrongs and injuries which have been inflicted will have been washed away on all sides by the miseries which have been endured. Is there any need for further floods of agony? Is the only lesson of history to be that mankind is unteachable? Let there be justice, mercy and freedom. The peoples have only to will it, and all will achieve their hearts' desire.

I am now going to say something that will astonish you. The first step in the re-creation of the European Family must be a partnership between France and Germany. In this way only can France recover the moral and cultural leadership of Europe. There can be no revival of Europe without a spiritually great France and a spiritually great Germany. The structure of the United States of Europe, if well and truly built, will be such as to make the material strength of a single state less important. Small nations will count as much as large ones and gain their honour by their contribution to the common cause. The ancient states and principalities of Germany, freely joined together for mutual convenience in a federal system, might take their individual places among the United States of Europe. I shall not try to make a detailed programme for hundreds of millions of people who want to be happy and free, prosperous and safe, who wish to enjoy the four freedoms of which the great President Roosevelt spoke, and live in accordance with the principles embodied in the Atlantic Charter. If this is their wish, if this is the wish of the Europeans in so many lands, they have only to say so, and means can certainly be found, and machinery erected, to carry that wish to full fruition.

But I must give you a warning. Time may be short. At present there is a breathing-space. The cannons have ceased firing. The fighting has stopped; but the dangers have not stopped. If we are to form the United States of Europe, or whatever name it may take, we must begin now.

In these present days we dwell strangely and precariously under the shield, and I will even say protection, of the atomic bomb. The atomic bomb is still only in the hands of a state and nation which we know will never use it except in the cause of right and freedom. But it may well be that in a few years this awful agency of destruction will be widespread and the catastrophe following from its use by several warring nations will not only bring to an end all that we call civilisation, but may possibly desintegrate the globe itself.

I must now sum up the propositions which are before you. Our constant aim must be to build and fortify the strength of the United Nations Organization. Under and within that world concept we must re-create the European Family in a regional structure called, it may be, the United States of Europe. And the first practical step would be to form a Council of Europe. If at first all the States of Europe are not willing or able to join the Union, we must nevertheless proceed to assemble and combine those who will and those who can. The salvation of the common people of every race and of every land from war or servitude must be established on solid foundations and must be guarded by the readiness of all men and women to die rather than submit to tyranny. In all this urgent work, France and Germany must take the lead together. Great Britain, the British Commonwealth of Nations, mighty America and I trust Soviet Russia-for then indeed all would be well-must be the friends and sponsors of the new Europe and must champion its right to live and shine.

Therefore I say to you: let Europe arise!

Text 4: Arist. *rhet.* 3,9 (ed. W.R. Ross, Oxford 1959 (OCT), übers. v. G. Krapinger, Stuttgart 1999)

- 9 ὅτι μὲν οὖν εὐρυθμον δεῖ εἶναι τὴν λέξιν καὶ μὴ ἄρρυθμον, καὶ τίνες εὐρυθμον ποιοῦσι ῥυθμοὶ καὶ πῶς ἔχοντες, εἴρηται τὴν δὲ λέξιν ἀνάγκη εἶναι ἢ εἰρομένην καὶ τῷ συνδέσμῳ μίαν, ὥσπερ αἱ ἐν τοῖς διθυράμβοις ἀναβολαί, ἢ κατεστραμμένην καὶ ὁμοίαν ταῖς τῶν ἀρχαίων ποιητῶν ἀντιστρόφοις. ἢ μὲν οὖν εἰρομένη λέξις ἢ ἀρχαία ἐστὶν [“Ἡροδότου Θουρίου ἡδ’ ἱστορίας ἀπόδειξις”] (ταύτη γὰρ πρότερον μὲν ἄπαντες, νῦν δὲ οὐ πολλοὶ χρῶνται): λέγω δὲ εἰρομένην ἢ οὐδὲν ἔχει τέλος καθ’ αὐτήν, ἀν μὴ τὸ πρᾶγμα (τὸ) λεγόμενον τελειωθῆ. ἔστι δὲ ἀηδὴς διὰ τὸ ἄπειρον· τὸ γὰρ τέλος πάντες βούλουται καθορᾶν· διόπερ ἐπὶ τοῖς καμπηήρων ἐκπέουσι καὶ ἐκλύονται· προορῶντες γὰρ τὸ πέρασ οὐ κἀμνοῦσι πρότερον. ἢ μὲν οὖν εἰρομένη [τῆς λέξεως] ἐστὶν ἡδε, κατεστραμμένη δὲ ἢ ἐν περιόδῳ: λέγω δὲ περίοδον λέξιν ἔχουσαν ἀρχὴν καὶ τελευτὴν αὐτὴν καθ’ αὐτὴν καὶ μέγεθος εὐσύνοπτον. ἡδεῖα δ’ ἢ τοιαύτη καὶ εὐμαθὴς, 1409^b ἡδεῖα μὲν διὰ τὸ ἐναντίως ἔχειν τῷ ἀπεράντῳ, καὶ ὅτι αἰετὶ τί οἰεταὶ ἔχειν ὁ ἀκροατὴς καὶ πεπεράνθαι τι αὐτῷ, τὸ δὲ μηδὲν προνοεῖν μηδὲ ἀνύειν ἀηδὴς· εὐμαθὴς δὲ ὅτι εὐμνημόνευτος, τοῦτο δὲ ὅτι ἀριθμὸν ἔχει ἢ ἐν περιόδοις λέξις, ὁ πάντων εὐμνημονευτότατον. διὸ καὶ τὰ μέτρα πάντες μνημονεύουσιν μᾶλλον τῶν χυδῶν· ἀριθμὸν γὰρ ἔχει ᾧ μετρεῖται. δεῖ δὲ τὴν περίοδον †καὶ τῇ διανοίᾳ† τετελειώσθαι, καὶ μὴ διακόπτεσθαι ὥσπερ τὰ Σοφοκλέους ἰαμβεῖα,
- 10 Καλυδῶν μὲν ἦδε γαῖα Πηλοπίας χθονός·
τοῦναντίον γὰρ ἔστιν ὑπολαβεῖν τῷ διααιρεῖσθαι, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τοῦ εἰρημένου τὴν Καλυδῶνα εἶναι τῆς Πελοποννήσου. περίοδος δὲ ἢ μὲν ἐν κῶλοις ἢ δ’ ἀφελῆς. ἔστιν δ’ ἐν κῶλοις μὲν λέξις ἢ τετελειωμένη τε καὶ διηρημένη καὶ 15 εὐανάπνευστος, μὴ ἐν τῇ διαίρεισιν †ὥσπερ καὶ ἢ περίοδος,† ἀλλ’ ὅλη (κῶλον δ’ ἐστὶν τὸ ἕτερον μῦριον ταύτης): ἀφελῆ δὲ λέγω τὴν μονόκωλον. δεῖ δὲ καὶ τὰ κῶλα καὶ τὰς περιόδους μήτε μούρους εἶναι μήτε μακράς. τὸ μὲν γὰρ μικρὸν προσπταίειν πολλάκις ποιεῖ τὸν ἀκροατὴν (ἀνάγκη γὰρ ὅταν, 20 ἔτι ὁρμῶν ἐπὶ τὸ πόρρω καὶ τὸ μέτρον οὐ ἔχει ἐν ἑαυτῷ ὄρον, ἀντισπασθῆ παυσμαμένου, ὅσον πρόσπταισιν γίνεσθαι διὰ τὴν ἀντίκρουσιν): τὰ δὲ μακρὰ ἀπολείπεσθαι ποιεῖ, ὥσπερ οἱ ἐξωτέρω ἀποκάμπτοντες τοῦ τέρματος· ἀπολείπουσι γὰρ καὶ οὗτοι τοὺς συμπεριπατοῦντας, ὁμοίως δὲ καὶ αἱ 25 περίοδοι αἱ μακραὶ οὖσαι λόγος γίνεται καὶ ἀναβολῆ ὁμοιον, ὥστε γίνεται ὁ ἔσκωψεν Δημόκριτος ὁ Χῖος εἰς Μελανιππίδην ποιήσαντα ἀντὶ τῶν ἀντιστρόφων ἀναβολάς
οἱ τ’ αὐτῷ κακὰ τεύχει ἀνήρ ἄλλω κακὰ τεύχων,
ἢ δὲ μακρὰ ἀναβολῆ τῷ ποιήσαντι κακίστη·

9 Die Sprache muß entweder anreihend und durch Bindewörter zusammengehalten sein [25] wie die Einleitungsgesänge der Dithyramben oder periodisch gegliedert und ähnlich den Anabolen⁶⁴ der alten Dichter. (2) Der anreihende Stil besteht seit alters [- die Geschichtsdarstellung des Thuriers Herodot ist darin abgefaßt -], früher nämlich gebrauchten ihn alle, jetzt aber nicht mehr viele. Unter einem anreihenden Stil verstehe ich einen solchen, der in sich keinen Abschluß hat, [30] wenn nicht der dargestellte Inhalt zu einem natürlichen Ende kommt. Er ist wegen dieser Endlosigkeit allerdings ohne Reiz. Es will doch jeder ein Ziel vor Augen haben. Daher schnappt man an den Wendemarken nach Luft und ist ermüdet, denn solange man das Ziel vor Augen hat, läßt man nicht nach. (3) So viel also zum anreihenden Stil; hingegen verläuft der durch Verschlingung der Sätze gebildete in Perioden. [35] Periode nenne ich einen Satz, der in sich selbst einen Anfang und ein Ende und einen überschaubaren Umfang hat. [1409^b] Das ist angenehm und leicht verständlich, angenehm, weil es diese Endlosigkeit durchbricht und weil der Zuhörer auf Grund der immer in sich abgeschlossenen Einheiten stets glaubt, er erfasse etwas. Demgegenüber ist es kein Vergnügen, nichts vorhersehen zu können und zu keinem Ende zu kommen; leicht verständlich ist es, weil es gut im Gedächtnis bleibt. [5] Das wird dadurch erreicht, daß der periodisierende Stil einem bestimmten Zahlenverhältnis folgt, was ja das Erinnerungsvermögen am meisten fördert. Daher merkt sich jeder auch Verse leichter als Prosa, denn in ersteren steckt ein Zahlenverhältnis, wodurch sie gemessen werden können. (4) Eine Periode muß aber auch gedanklich abgeschlossen sein und darf nicht zerhackt werden wie die folgenden [Sophokleischen] Jamben:

[10] Kalydon ist dieses Land von Pelops Erde.⁶⁵

Durch diese Sperrung kann man das Gegenteil annehmen, so in vorliegendem Vers etwa, daß Kalydon auf der Peloponnes liege. (5) Eine Periode ist entweder in Kola⁶⁶ gegliedert oder einfach. Die in Kola gegliederte Redeweise ist eine abgeschlossene, unterteilte und die Atmung erleichternde, [15] und zwar nicht nur in der Zäsur [wie in der Periode], sondern überhaupt. Ein Kolon ist der eine Teil einer solchen Redeweise. Einfach nenne ich sie, wenn sie nur ein Kolon hat. (6) Weder die Kola noch die Perioden dürfen kurz (wie Mäuseschwänzchen)⁶⁷ sein noch zu lang. Denn Kürze läßt den Zuhörer oft stolpern. Wenn er nämlich in vollem Laufe nach vorne dem Versmaß nach, [20] von dem er eine klare Vorstellung hat, bei einer Unterbrechung abgelenkt wird, muß er wie über einen überraschenden Widerstand strucheln. Sind die Kola hingegen zu lang, lassen sie den Zuhörer zurückbleiben wie diejenigen, die auf ein Ziel hin einen Umweg gehen [denn auch diese bleiben hinter den Mitspazierenden zurück]. In ähnlicher Weise wird aus langen Perioden eine [25] Rede gleich wie bei einer Anabole. (Daher rührt das, was Demokrit von Chios an Melanippides verspottete, der ja eher Anabolen denn Antistropheen dichte:

So tut Schaden sich selbst, wer anderen Schaden zu tun sucht,
und dem Dichter ist selbst zum Verderb der gedehnte Eingang.⁶⁸

ἀρμόττει γὰρ τὸ τοιοῦτον καὶ εἰς τὰς μακροκόλους λέγειν. 30
αἶ τε λίαν βραχύκολοι οὐ περίοδος γίνεται προπετῆ οὖν
ἀγει τὸν ἀκροατὴν.

τῆς δὲ ἐν κόλοις λέξεως ἢ μὲν διηρημένη ἐστὶν ἢ δὲ
ἀντικειμένη, διηρημένη μὲν, οἷον “πολλάκις ἐθαύμασα τῶν
τὰς πανηγύρεις συναγαγόντων καὶ τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας 35
καταστησάντων”, ἀντικειμένη δὲ ἐν τῇ ἐκατέρῳ τῷ κώλῳ ἢ
πρὸς ἐναντίῳ ἐναντίον σύγκειται ἢ ταῦτο ἐπέξκεται τοῖς 1410^a
ἐναντίοις, οἷον “ἀμφοτέροισ δ’ ὤνησαν, καὶ τοὺς ὑπομεί-
ναντας καὶ τοὺς ἀκολουθήσαντας· τοῖς μὲν γὰρ πλείω τῆς
οἴκοι προσεκτῆσαντο, τοῖς δ’ ἱκανὴν τὴν οἴκοι κατέλιπον”.
ἐναντία ὑπομονὴ ἀκολουθήσεις, ἱκανὸν πλείον. “ὥστε καὶ 5
τοῖς χρημάτων δεομένοις καὶ τοῖς ἀπολαῦσαι βουλομένοις”.
ἀπόλαυσις κτήσεται ἀντίκειται. καὶ ἔτι “συμβαίνει πολλάκις
ἐν ταύταις καὶ τοὺς φρονίμους ἀτυχεῖν καὶ τοὺς ἄφρονας
κατορθοῦν”. “εὐθὺς μὲν τῶν ἀριστέων ἠξιώθησαν, οὐ
πολὺ δὲ ὕστερον τὴν ἀρχὴν τῆς θαλάττης ἔλαβον”. “πλεῖ- 10
σαι μὲν διὰ τῆς ἠπείρου, πεξεύσαι δὲ διὰ τῆς θαλάττης,
τὸν μὲν Ἑλλήσποντον ζεύξας, τὸν δ’ Ἄθω διορύξας.” “καὶ
φύσει πολίτας ὄντας νόμῳ τῆς πόλεως στέρεσθαι.” “οἱ
μὲν γὰρ αὐτῶν κακῶς ἀπώλοντο, οἱ δ’ αἰσχροῦς ἐσώθησαν.”
“καὶ ἰδίᾳ μὲν τοῖς βαρβάροις οἰκέταις χρῆσθαι, κοινῇ δὲ 15
πολλοὺς τῶν συμμάχων περιορᾶν δουλεύοντας.” “ἢ ζῶντας
ἔξω ἢ τελευτήσαντας καταλέψω.” καὶ ὁ εἰς Πειθόλαον
τις εἶπεν καὶ Λυκόφρονα ἐν τῷ δικαστηρίῳ, “οὐτοὶ δ’
ὑμᾶς οἴκοι μὲν ὄντες ἐπώλουν, ἐλθόντες δ’ ὡς ὑμᾶς ἐώ-
20 νηται”. ἅπαντα γὰρ ταῦτα ποιεῖ τὸ εἰρημένον. ἡδεῖα δὲ
ἐστὶν ἢ τοιαύτη λέξις, ὅτι τὰναντία γνωριμώτατα καὶ παρ’
ἄλληλα μᾶλλον γνώριμα, καὶ ὅτι ἔοικεν συλλογισμῷ· ὁ γὰρ
ἔλεγχος συναγωγὴ τῶν ἀντικειμένων ἐστίν.

ἀντίθεσις μὲν οὖν τὸ τοιοῦτον ἐστίν, παρίσσις δ’ ἐὰν
25 ἴσα τὰ κῶλα, παρομοίωσις δὲ ἐὰν ὁμοία τὰ ἔσχατα ἔχη
ἐκάτερον τὸ κῶλον· ἀνάγκη δὲ ἢ ἐν ἀρχῇ ἢ ἐπὶ τελευτῆς
ἔχειν, καὶ ἐν ἀρχῇ μὲν αἰεὶ τὰ ὀνόματα, ἐπὶ δὲ τελευτῆς τὰς ἐσχά-
τας συλλαβὰς ἢ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος πτώσεις ἢ τὸ αὐτὸ
ὄνομα· ἐν ἀρχῇ μὲν τὰ τοιαῦτα, “ἀργὸν γὰρ ἔλαβεν ἀργὸν
30 παρ’ αὐτοῦ”,

διωρητοὶ τ’ ἐπέλοντο παράρρητοὶ τ’ ἐπέεσσιν·

ἐπὶ τελευτῆς δὲ “ψῆθης ἂν αὐτὸν <οὐ> παιδίον τετοκένοι, ἀλλ’
αὐτὸν παιδίον γεγονέαι”, “ἐν πλείοις δὲ φροντίσι καὶ ἐν
ἐλαχίστοις ἐλπίσι”. πτώσεις δὲ ταύτου “ἀξιοὶ δὲ σταθῆναι
35 χαλκοῦς, οὐκ ἀξιοὶ ὦν χαλκοῦ;” ταῦτο δ’ ὄνομα “σὺ δ’ αὐ-
τὸν καὶ ζῶντα ἔλεγεσ κακῶς καὶ νῦν γράφεις κακῶς”. ἀπὸ
συλλαβῆς δὲ “τί ἂν ἔπαθες δεινόν, εἰ ἀνδρ’ εἶδες ἀργόν;”
10^b ἐστὶν δὲ ἅμα πάντα ἔχειν ταῦτό, καὶ ἀντίθεσιν εἶναι τὸ
αὐτὸ καὶ πάρισον καὶ ὁμοιοτέλετον. αἶ δ’ ἀρχαῖ τῶν περι-
όδων σχεδὸν ἐν τοῖς Θεοδεκτείοις ἐξηριθμηται. εἰσὶν δὲ καὶ
ψευδεῖς ἀντιθέσεις, οἷον καὶ Ἐπίχαρμος ἐποίησεν,

τόκα μὲν ἐν τήνων ἐγὼν ἦν, τόκα δὲ παρὰ τήνοις ἐγὼν. 5

[30] Solches paßt ja auch zu denen, die in langen Kola spre-
chen); zu kurze Kola hingegen lassen keine Periode entste-
hen, sie hetzen den Zuhörer nur Hals über Kopf vorwärts.

(7) Der in Kola gegliederte Redestil ist entweder koordinie-
rend oder antithetisch angeordnet. Koordinierend ist z. B.
der Satz: »Schon oft habe ich mich gewundert über die,
die Festversammlungen ausgerichtet und gymnische Wett-
kämpfe eingesetzt haben.«⁶⁹ [35] Antithetisch hingegen ist
der Stil, wenn in jedem Kolon einander Gegensatzpaare ge-
genüberstehen oder dasselbe (Prädikat) mit Gegensätzen
verbunden ist, wie [1410a] z. B.: »Beiden waren sie von Nut-
zen, sowohl denen, die zurückgeblieben waren, als auch de-
nen, die sie begleitet hatten, denn den letzteren erwarben
sie einen noch größeren Besitz, als diese zu Hause schon
hatten, den ersteren ließen sie einen ausreichenden Besitz
zu Hause zurück.« »Zurückbleiben« und »Begleitung« sind
Gegensätze, ebenso »genügend« und »mehr«. (Ein weiteres
Beispiel ist:)⁷⁰ [5] »so daß denen, die Geld brauchen, und
denen, die es genießen wollen«. Hier stehen »Genuß« und
»Erwerb« einander gegenüber. Und ferner: »Hierbei ge-
schieht es oft, daß die Verständigen Unglück haben und die
Unverständigen Erfolg.« – »Eben hielt man sie noch der
Ehrenpreise für würdig, nicht viel später übernahmen sie
die Herrschaft über die See.« – [10] »Übers Land zu segeln,
übers Meer aber zu marschieren, indem er den Hellespont
mit Brücken verband und den Athos durchgrub«. Ferner:
»Die, die von Natur aus Bürger sind, werden durch das Ge-
setz der Heimat beraubt.« – »Die einen von ihnen gingen
jämmerlich zugrunde, die anderen wurden schimpflich ge-
rettet.« Und: »im eigenen Haus sich Barbaren als Sklaven
halten, [15] aber öffentlich zusehen, daß viele Verbündete in
Knechtschaft sind«. Des weiteren: »entweder lebend behal-
ten oder sterbend zurücklassen«. Und was jemand vor Ge-
richt gegen Peitholaos und Lykophron sagte: »Diese haben
euch verkauft, solange sie zu Hause waren, jetzt sind sie
aber zu euch gekommen und haben euch gekauft.« (8) All
diese Beispiele haben die oben genannte Wirkung. Ange-
nehm [20] ist eine solche Sprechweise, weil Gegensätze ohne-
hin sehr leicht faßbar und, wenn sie nebeneinander stehen,
noch faßbarer sind und weil sie einem Syllogismus gleich.
Eine Widerlegung ist ja eine Sammlung von Gegensätzen.
(9) Eine Antithese⁷¹ ist nun etwas derartiges. Eine Parisosis
liegt vor, wenn die Kola gleich sind, eine Paromiosis⁷²,
wenn zwei Kola ähnlich auslauten. [25] Das muß am Anfang
oder am Ende geschehen. Der Anfang hat immer (ähnliche)
Wörter, das Ende (ähnliche) Endsilben oder Flexionsstufen
desselben Wortes oder überhaupt dasselbe Wort. Am An-
fang kann solches stehen: »Einen Acker (ἀργόν) bekam er
von ihm, einen unbeackerten (ἀργόν)«, und: »Doch ver-
söhnten sie Gaben und mild zurendende Worte.«⁷³ [30] Am
Ende findet sich: »Man hätte denken können, er habe das
Kind nicht gezeugt, sondern sei selbst eines geworden«⁷⁴,
ferner: »Mit vielen Sorgen und ohne ein Morgen«. Ein Bei-
spiel für Flexionsstufen desselben Wortes: »Wert zu sein ei-
nes Standbildes in Erz, ohne der Münze aus Erz wert zu
sein«, und ein Beispiel für dasselbe Wort: »Als er lebte,
sprachst du von ihm schlecht, jetzt schreibst du über ihn
schlecht«. [35] Ein Beispiel für den Gebrauch einer gleichen
Silbe: »Was wäre dir denn Schlimmes geschehen, hättest du
einen faulen Mann gesehen?« Es kommt vor, daß ein Satz
all das zusammen aufweist [1410b] und eine Antithese, eine
Parisosis und ein Homoioteleuton⁷⁵ hat. Die Anfänge der
Perioden sind fast vollständig in den *Theodekteia*⁷⁶ aufge-
zählt. (10) Es gibt jedoch auch falsche Antithesen, wie z. B.
auch Epicharm eine dichtete:

[5] Manchmal war ich im Haus jener, manchmal auch
mit jenen.⁷⁷

Prof. Dr. Ulrich Eigler
Vorlesung FS 08
Die Kunst der wirkungsvollen Rede: Antike und moderne Rhetorik
2. Kollegstunde (28. Februar 2008):
„Cicero rhetor“ (1):
Ciceros Rede *de imperio Cn. Pompei* als Muster einer forensischen Rede

Texte: 1. Cic. *Manil.* 1-3
 2. Cic. *Manil.* 6
 3. Cic. *Manil.* 55

Text 1: Cic. *Manil.* 1-3 (ed. A. C. Clark, Oxford 1905 (ND 1984) (OCT))

1. Quamquam mihi semper frequens conspectus vester multo iucundissimus, hic autem locus ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites, tamen hoc aditu laudis qui semper optimo cuique maxime patuit, non mea me voluntas adhuc sed vitae meae rationes ab ineunte aetate susceptae prohibuerunt. Nam cum antea nondum huius auctoritatem loci attingere auderem statueremque nihil huc nisi perfectum ingenio, elaboratum industria adferri oportere, omne meum tempus amicorum temporibus transmittendum putavi. 2. Ita neque hic locus vacuus umquam fuit ab eis, qui vestram causam defenderent, et meus labor in privatorum periculis caste integreque versatus ex vestro iudicio fructum est amplissimum consecutus. Nam cum propter dilationem comitorum ter praetor primus centuriis cunctis renuntiatus sum, facile intellexi, Quirites, et quid de me iudicaretis et quid aliis praescriberetis. Nunc cum et auctoritatis in me tantum sit quantum vos honoribus mandandis esse voluistis, et ad agendum facultatis tantum quantum homini vigilanti ex forensi usu prope cotidiana dicendi exercitatio potuit adferre, certe et, si quid auctoritatis in me est, apud eos utar qui eam mihi dederunt et, si quid in dicendo consequi possum, eis ostendam potissimum qui ei quoque rei fructum suo iudicio tribuendum esse duxerunt. 3. Atque illud in primis mihi laetandum iure esse video quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi causa talis oblata est in qua oratio deesse nemini possit. Dicendum est enim de Cn. Pompei singulari eximiaque virtute; huius autem orationis difficilius est exitum quam principium invenire. Ita mihi non tam copia quam modus in dicendo quaerendus est.

Text 2: Cic. *Manil.* 6 (ed. A. C. Clark, Oxford 1905 (ND 1984) (OCT))

Causa quae sit videtis; nunc quid agendum sit ipsi considerate. Primum mihi videtur de genere belli, deinde de magnitudine, tum de imperatore deligendo esse dicendum. Genus est eius belli quod maxime vestros animos excitare atque inflammare ad persequendi studium debeat. In quo agitur populi Romani gloria quae vobis a maioribus cum magna in omnibus rebus tum summa in re militari tradita est; agitur salus sociorum atque amicorum pro qua multa maiores vestri magna et gravia bella gesserunt; aguntur certissima populi Romani vectigalia et maxima quibus amissis et pacis ornamenta et subsidia belli requiretis; aguntur bona multorum civium quibus est a vobis et ipsorum causa et rei publicae consulendum.

Text 3: Cic. *Manil.* 55 (ed. A. C. Clark, Oxford 1905 (ND 1984) (OCT))

Nos quorum maiores Antiochum regem classe Persenque superarunt omnibusque navalibus pugnis Carthaginensis, homines in maritimis rebus exercitatissimos paratissimosque, vicerunt, ei nullo in loco iam praedonibus pares esse poteramus. Nos qui antea non modo Italiam tutam habebamus sed omnis socios in ultimis oris auctoritate nostri imperii salvos praestare poteramus, tum cum insula Delos tam procul a nobis in Aegaeo mari posita, quo omnes undique cum mercibus atque oneribus commeabant, referta divitiis, parva, sine muro nihil timebat, idem non modo provinciis atque oris Italiae maritimis ac portibus nostris sed etiam Appia iam via carebamus. Et eis temporibus non pudebat magistratus populi Romani in hunc ipsum locum escendere, cum eum nobis maiores nostri exuviis nauticis et classium spoliis ornatum reliquissent.

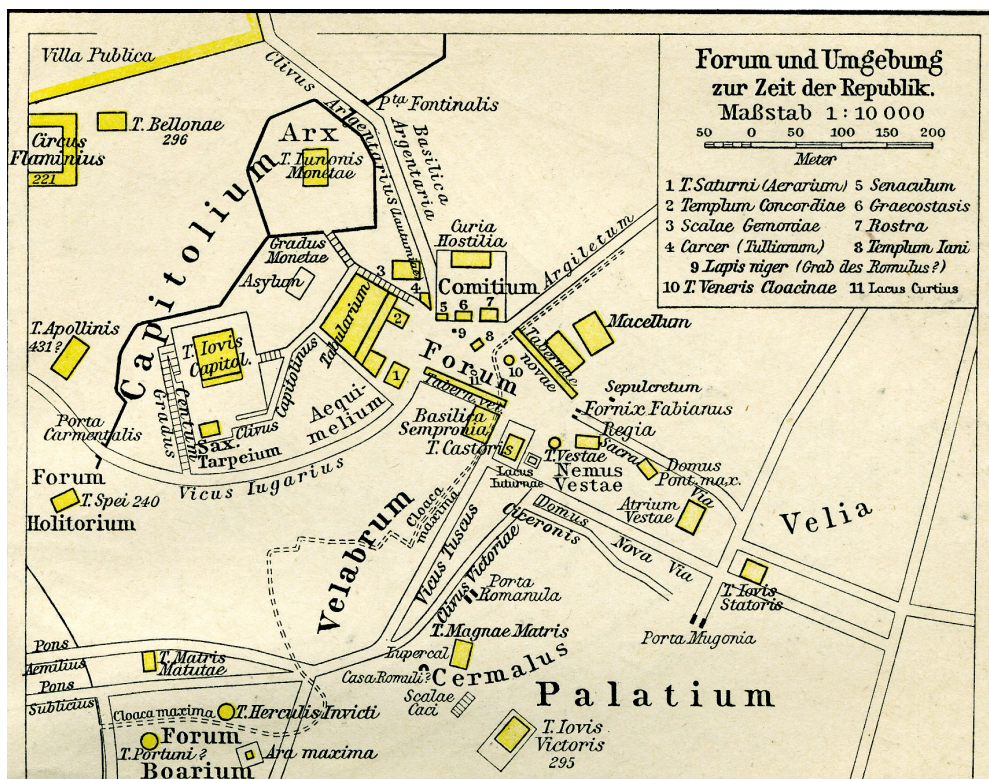

Abb. 1 - forum und Umgebung in Ciceronischer Zeit

Abb. 2 - Die *rostra* der augusteischen Zeit in Rekonstruktion (Ausschnitt)

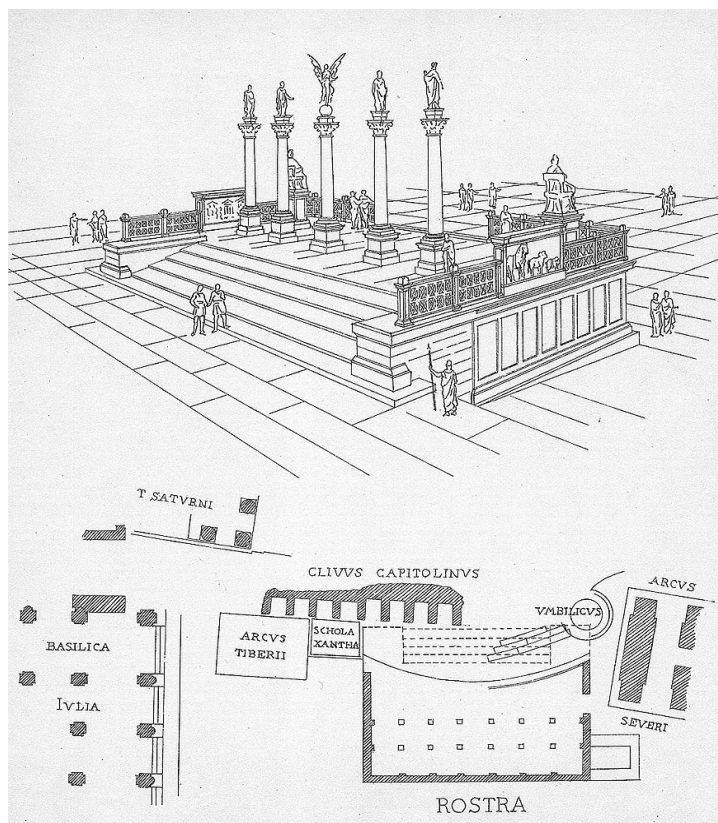

Abb. 3 - Die *rostra* der augusteischen Zeit in Rekonstruktion (oben), und ihr neuer Platz auf dem *forum*

GLIEDERUNG:***De Imperio Cn. Pompeii oratio (: De Lege Manilia)*****Exordium / Prooemium**

§§ 1-5 captatio benevolentiae
 (principium ab auditoribus)

Propositio und Partitio

§§ 6-8

Narratio

§§ 6-19 *genus belli*
 §§ 20-26 *magnitudo belli*

Argumentatio

§§ 27-50 *de imperatore deligendo*
Panegyricus

§§ 51-68 refutatio

Peroratio

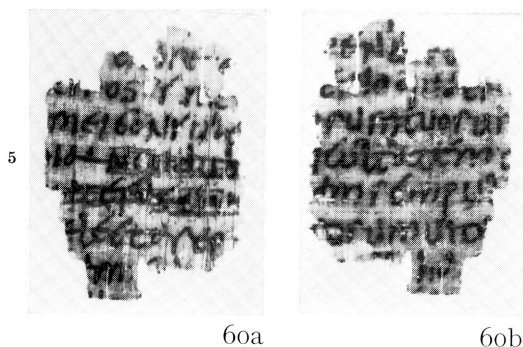
§§ 69-71

Prof. Dr. Ulrich Eigler
Vorlesung FS 08
Die Kunst der wirkungsvollen Rede: Antike und moderne Rhetorik
3. Kollegstunde (6. März 2008):
„Cicero rhetor“ (2):
Die erste catilinarische Rede und Ciceros *orationes consulares*

- Texte: 1. Cic. *Catil.* 1, 1-2
 2. Cic. *Catil.* 1, 27 (Anf.) - 30 (Mitte)
 3. Cic. *Catil.* 1, 32 (Mitte) - 33

Prooemium	<i>attentos</i> <i>dociles</i> <i>facere auditores</i> <i>benevolos</i>
Narratio	Die <i>Pompeiana</i> als Musterrede
Argumentatio	Die erste Catilinarische: <u>kein</u> Muster
Peroratio / Conclusio	Notwendigkeit des Fragezeichens

I. Fundpapyri aus Ägypten

60a

60b

a. Fragmente der ersten Catilinarische Ciceros (5, 13ff), P. Robinson Inv. 201

61a

61b

b. Fragmente der *Coniuratio Catilinae* des Sallust (10, 4 u. 11, 6f), PSI 110

Aus: SEIDER, R.: Paläographie der lateinischen Papyri. Bd. II, 1. Literarische Papyri. Stuttgart 1978. S. 147ff.

II. Ciceros Catilinarische Reden: Chronologie

7. November 63 v. Chr. **1. Catilinaria** (in senatu habita)
Catilina soll aus Rom herausgeworfen werden
8. November 63 v. Chr. **2. Catilinaria** (apud populum habita)
Über die Anhängerschaft Catilinas
3. Dezember 63 v. Chr. **3. Catilinaria** (in senatu habita)
Enttarnung der Mittäter Catilinas durch Cicero
5. Dezember 63 v. Chr. **4. Catilinaria** (in senatu habita)
Beratung über Bestrafung

III. Gliederung: *In Catilinam I*

- § 1-27 Invektive (Adressat: Catilina)
- § 27-32 „Rede in der Rede“
- § 27 *Prooemium* (Apostrophe an Senat)
- § 27-29 Personifikation Roms
- § 30 Gegen die Zauderer im Senat
- § 30-32 *Peroratio*: Catilina muss raus
- § 33 *Peroratio* zur Invektive (Apostrophe an Catilina)

IV. Texte:

Text 1: Cic. *Catil.* 1, 1-2 (ed. T. Maslowski, München 2003 (Teubner))

1. Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? quam diu etiam furor iste tuus nos eludet? quem ad finem sese effrenata iactabit audacia? nihilne te nocturnum praesidium Palati, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora voltusque moverunt? patere tua consilia non sentis, constrictam iam horum omnium scientia teneri coniurationem tuam non vides? quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consili ceperis quem nostrum ignorare arbitraris? 2. O tempora, o mores! senatus haec intellegit, consul videt; hic tamen vivit. vivit? immo vero etiam in senatum venit, fit publici consili particeps, notat et designat oculis ad caedem unum quemque nostrum. nos autem fortes viri satis facere rei publicae videmur, si istius furorem ac tela vitemus. ad mortem te, Catilina, duci iussu consulis iam pridem oportebat, in te conferri pestem istam quam tu in nos omnis iam diu machinaris.

Text 2: Cic. *Catil.* 1, 27 Anf. - 30 Mitte (ed. T. Maslowski, München 2003 (Teubner))

27. (...) Nunc, ut a me, patres conscripti, quandam prope iustam patriae querimoniam detester ac deprecet, percipite, quaeso, diligenter quae dicam et ea penitus animis vestris mentibusque mandate. etenim si mecum patria quae mihi vita mea multo est carior, si cuncta Italia, si omnis res publica <sic> loquatur: 'M. Tulli, quid agis? tune eum quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem exspectari imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem coniurationis, evocatore servorum et civium perditorum, exire patiere, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? nonne hunc in vincla duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis? quid tandem te impedit? mosne maiorum? 28. at persaepe etiam privati in hac re publica perniciosos civis morte multarunt. an leges quae de civium Romanorum supplicio rogatae sunt? at numquam in hac urbe qui a re publica defecerunt civium iura tenuerunt. an invidiam posteritatis times? praeclaram vero populo Romano refers gratiam qui te, hominem per te cognitum, nulla commendatione maiorum tam mature ad summum imperium per omnis honorum gradus extulit, si propter invidiam aut alicuius periculi metum salutem civium tuorum neglegis. 29. sed si quis est invidiae metus, non est vehementius severitatis ac fortitudinis invidia quam inertiae ac nequitiae pertimescenda. an, cum bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt, tum te non existimas invidiae incendio conflagraturum?'

His ego sanctissimis rei publicae vocibus et eorum hominum qui hoc idem sentiunt mentibus pauca respondebo. Ego, si hoc optimum factu iudicarem, patres conscripti, Catilinam morte multari, unius usuram horae gladiatori isti ad vivendum non dedissem. etenim si summi viri et clarissimi cives Saturnini et Gracchorum et Flacci et superiorum complurium sanguine non modo se non contaminarunt sed etiam honestarunt, certe verendum mihi non erat ne quid hoc parricida civium interfecto invidiae in posteritatem redundaret. quod si ea mihi maxime impenderet, tamen hoc animo fui semper ut invidiam virtute partam gloriam, non invidiam putarem. 30. quamquam non nulli sunt in hoc ordine qui aut ea quae imminent non videant aut ea quae vident dissimulent. qui spem Catilinae mollibus sentiis aluerunt coniurationemque nascentem non credendo conrobaverunt. quorum auctoritatem secuti multi non solum improbi verum etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter et regie factum esse dicerent. nunc intellego, si iste quo intendit, in Manliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore qui non videat coniurationem esse factam, neminem tam improbum qui non fateatur.

Text 3: Cic. *Catil.* 1, 32 Mitte - 33 (ed. T. Maslowski, München 2003 (Teubner))

32. (...) polliceor hoc vobis, patres conscripti, tantam in nobis consulibus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Romanis virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem ut Catilinae protectione omnia patefacta, inlustrata, oppressa, vindicata esse videatis.

33. Hisce ominibus, Catilina, cum summa rei publicae salute, cum tua peste ac pernicie cumque eorum exitio qui se tecum omni scelere parricidioque iunxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. tu, Iuppiter, qui isdem quibus haec urbs auspiciis a Romulo es constitutus, quem Statorem huius urbis atque imperi vere nominamus, hunc et huius socios a tuis ceterisque templis, a tectis urbis ac moenibus, a vita fortunisque civium omnium arcebis et homines bonorum inimicos, hostis patriae, latrones Italiae scelerum foedere inter se ac nefaria societate coniunctos aeternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.

Prof. Dr. Ulrich Eigler
Vorlesung FS 08
Die Kunst der wirkungsvollen Rede: Antike und moderne Rhetorik
4. Kollegstunde (13. März 2008):
Ciceros politische Karriere:
Rhetorik, Sprache und Literatur in der römischen Politik

- Texte: 1. Cic. *Phil.* 14, 31
 2. Cic. *off.* 2, 2-3
 3. Plut. *Cic.* 49
 4. Livius bei Sen. *suas.* 6, 17

Text 1: Cic. *Phil.* 14, 31 (Mitte) -32 (ed. D.R. Shackleton Bailey, London 1986)

Placet igitur mihi, patres conscripti, legionis Martiae militibus et eis qui una pugnantes occiderint monumentum fieri quam amplissimum.

Magna atque incredibilia sunt in rem publicam huius merita legionis. haec se prima latrocinio abruptit Antoni; haec tenuit Albam; haec se ad Caesarem contulit; hanc imitata quarta legio parem virtutis gloriam consecuta est. quarta victrix desiderat neminem: ex Martia non nulli in ipsa victoria conciderunt. o fortunata mors quae naturae debita pro patria est potissimum reddita! 32. vos vero patriae natos iudico; quorum etiam nomen a Marte est, ut idem deus urbem hanc gentibus, vos huic urbi genuisse videatur. in fuga foeda mors est, in victoria gloriosa. etenim Mars ipse ex acie fortissimum quemque pignerari solet. illi igitur impii quos cecidistis etiam ad inferos poenas parricidii luent; vos vero qui extremum spiritum in victoria effudistis piorum estis sedem et locum consecuti. brevis a natura vita vobis data est; at memoria bene redditae vitae sempiterna. quae si non esset longior quam haec vita, quis esset tam amens qui maximis laboribus et periculis ad summam laudem gloriamque contenderet?

Text 2: Cic. *off.* 2, 2-3 (ed. M. Winterbottom, Oxford 1994 (OCT))

2. Quamquam enim libri nostri complures non modo ad legendi sed etiam ad scribendi studium excitaverunt, tamen interdum vereor ne quibusdam bonis viris philosophiae nomen sit invisum, mirenturque in ea tantum me operae et temporis ponere. Ego autem, quam diu res publica per eos gerebatur quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas cogitationesque in eam conferebam. Cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neque esset usquam consilio aut auctoritati locus, socios denique tuendae rei publicae summos viros amissem, nec me angoribus dedidi, quibus essem confectus nisi iis restitsem, nec rursum indignis homine docto voluptatibus. 3. Atque utinam res publica stetisset quo coeperat statu, nec in homines non tam commutandarum quam evertendarum rerum cupidos incidisset! Primum enim, ut stante re publica facere solebamus, in agendo plus quam in scribendo operae poneremus, deinde ipsis scriptis non ea quae nunc sed actiones nostras mandarem, ut saepe fecimus. Cum autem res publica, in qua omnis mea cura cogitatio opera poni solebat, nulla esset omnino, illae scilicet litterae conticuerunt forenses et senatoriae. 4. Nihil agere autem cum animus non posset, in his studiis ab initio versatus aetatis, existimavi honestissime molestias posse deponi si me ad philosophiam rettulissem. Cui cum multum adulescens discendi causa temporis tribuissem, posteaquam honoribus inservire coepi meque totum rei publicae tradidi, tantum erat philosophiae loci quantum superfuerat amicorum et rei publicae tempori. Id autem omne consumebatur in legendo, scribendi otium non erat.

Text 3: Plut. *Cic.* 49 (ed. K. Ziegler, Düsseldorf 2001² (Tuskulum))

πυνθάνομαι δὲ Καίσαρα χρόνοις πολλοῖς ὕστερον εἰσελθεῖν πρὸς ἓνα τῶν θυγατριδῶν· τὸν δὲ βιβλίον ἔχοντα Κικέρωνος ἐν ταῖς χερσὶν ἐκπλαγέντα τῷ ἱματίῳ περικαλύπτειν· ἰδόντα δὲ τὸν Καίσαρα λαβεῖν καὶ διελθεῖν ἑστῶτα μέρος πολὺ τοῦ βιβλίου, πάλιν δ' ἀποδιδόντα τῷ μειρακίῳ φάσαι „λόγιος ἀνὴρ ᾧ παῖ, λόγιος καὶ φιλόπατρις.“

Noch erfahre ich, daß Caesar viele Jahre später einmal zu einem seiner Töchteröhne hereinkam, der gerade ein Buch Ciceros in den Händen hielt und es bestürzt unter seiner Toga zu verstecken suchte. Aber Caesar habe es gesehen, an sich genommen und im Stehen einen großen Teil des Buches durchgelesen, habe es dann dem jungen Mann zurückgegeben und gesagt: «Ein Meister der Rede war das, mein Sohn, ein Meister und ein Patriot.»

Text 4: Livius bei Sen. *suas.* 6, 17 (ed. L. Hakanson, Leipzig 1989 (Teubner))

M. Cicero sub adventum triumvirorum urbe cesserat pro certo habens, id quod erat, non magis Antonio <se> eripi quam Caesari Cassium et Brutum posse. primo in Tusculanum fugerat, inde transversis itineribus in Formianum ut a Caieta navem conscensus proficiscitur. unde aliquoties in altum provectum cum modo venti adversi rettulissent, modo ipse iactationem navis caeco volvente fluctu pati non posset, taedium tandem eum et fugae et vitae cepit regressusque ad superiorem villam, quae paulo plus mille passibus a mari abest, "moriar" inquit "in patria saepe servata". satis constat servos fortiter fideliterque paratos fuisse ad dimicandum; ipsum deponi lecticam et quietos pati quod sors iniqua cogeret iussisse. prominenti ex lectica praebentique immotam cervicem caput praecisum est. nec satis stolidae crudelitati militum fuit: manus quoque scripsisse aliquid in Antonium exprobrantes praeciderunt. ita relatum caput ad Antonium iussuque eius inter duas manus in rostris positum, ubi ille consul, ubi saepe consularis, ubi eo ipso anno adversus Antonium quanta nulla umquam humana vox cum admiratione eloquentiae auditus fuerat. vix attollentes <madentes> lacrimis oculos homines intueri trucidata membra civis poterant.

Prof. Dr. Ulrich Eigler
Vorlesung FS 08
Die Kunst der wirkungsvollen Rede: Antike und moderne Rhetorik
5. Kollegstunde (20. März 2008):
Eine Rede für Rom:
Camillus' Plädoyer gegen den Umzug von Rom nach Veji

Texte: 1. Liv. 5, 51-54

Text 1: Liv. 5, 51-54 (ed. R.M. Ogilvie, Oxford 1974 (OCT))

51. "Adeo mihi acerbae sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exsilii solacium aliud habuerim, quoad Ardeae uixi, quam quod procul ab his certaminibus eram, et ob eadem haec non si miliens senatus consulto populique iussu reuocaretis, rediturus unquam fuerim. Nec nunc me ut redirem mea uoluntas mutata sed uestra fortuna perpulit; quippe ut in sua sede maneret patria, id agebatur, non ut ego utique in patria essem. Et nunc quiescerem ac tacerem libenter nisi haec quoque pro patria dimicatio esset; cui deesse, quoad uita suppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetiimus, quid obsessam ex hostium manibus eripuimus, si reciperatam ipsi deserimus? Et cum uictoribus Gallis capta tota urbe Capitolium tamen atque arcem dique et homines Romani tenuerint et habitauerint, uictoribus Romanis reciperata urbe arx quoque et Capitolium deseretur et plus uastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet quam aduersa fecit? Equidem si nobis cum urbe simul conditae traditaeque per manus religiones nullae essent, tamen tam euidentis numen hac tempestate rebus adfuit Romanis ut omnem neglegentiam diuini cultus exemptam hominibus putem. Intuemini enim horum deinceps annorum uel secundas res uel aduersas; inuenietis omnia prospera euenisse sequentibus deos, aduersa spernentibus. Iam omnium primum, Veiens bellum - per quot annos, quanto labore gestum - non ante cepit finem, quam monitu deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid haec tandem urbis nostrae clades noua? Num ante exorta est quam spreta uox caelo emissa de aduentu Gallorum, quam gentium ius ab legatis nostris uiolatum, quam a nobis cum uindicari deberet eadem neglegentia deorum praetermissum? Igitur uicti captique ac redempti tantum poenarum dis hominibusque dedimus ut terrarum orbi documento essemus. Aduersae deinde res admonuerunt religionum. Confugimus in Capitolium ad deos, ad sedem Iouis optimi maximi; sacra in ruina rerum nostrarum alia terra celauimus, alia auecta in finitimas urbes amouimus ab hostium oculis; deorum cultum deserti ab dis hominibusque tamen non intermisimus. Reddidere igitur patriam et uictoriam et antiquum belli decus amissum, et in hostes qui caeci auaritia in pondere auri foedus ac fidem fefellerunt, uerterunt terrorem fugamque et caedem.

52. Haec culti neglectique numinis tanta monumenta in rebus humanis cernentes equid sentitis, Quirites, quantum uixdum e naufragiis prioris culpae cladisque emergentes paremus nefas? Urbem auspicato inauguratoque conditam habemus; nullus locus in ea non religionum deorumque est plenus; sacrificiis sollempnibus non dies magis statim quam loca sunt in quibus fiant. Hos omnes deos publicos priuatosque, Quirites, deserturi estis? Quam par uestrum factum <illi facto> est quod in obsidione nuper in egregio adolescente, C. Fabio, non minore hostium admiratione quam uestra conspectum est, cum inter Gallica tela degressus ex arce sollempne Fabiae gentis in colle Quirinali obiit? An gentilicia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra et Romanos deos etiam in pace deserere placet, et pontifices flaminesque neglegentiores publicarum religionum esse quam priuatus in sollempni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat aut Veiis ea nos facturos aut huc inde missuros sacerdotes

nostros qui faciant; quorum neutrum fieri saluis caerimoniis potest. Et ne omnia generatim sacra omnesque percenseam deos, in Iouis epulo num alibi quam in Capitolio puluinar suscipi potest? Quid de aeternis Vestae ignibus signoque quod imperii pignus custodia eius templi tenetur loquar? quid de ancilibus uestris, Mars Gradiue tuque, Quirine pater? Haec omnia in profano deseri placet sacra, aequalia urbi, quaedam uetustiora origine urbis? Et uidete quid inter nos ac maiores intersit. Illi sacra quaedam in monte Albano Lauiniique nobis facienda tradiderunt. An ex hostium urbibus Romam ad nos transferri sacra religiosum fuit, hinc sine piaculo in hostium urbem Veios transferemus? Recordamini, agitedum, quotiens sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu negligentia casuue praetermissum est. Modo quae res post prodigium Albani lacus nisi instauratio sacrorum auspicioque renouatio adfectae Veienti bello rei publicae remedio fuit? At etiam, tamquam ueterum religionum memores, et peregrinos deos transtulimus Romam et instituimus nouos. Iuno regina transuecta a Veis nuper in Auentino quam insigni ob excellens matronarum studium celebrique dedicata est die! Aio Locutio templum propter caelestem uocem exauditam in Noua uia iussimus fieri; Capitolinos ludos sollempnibus aliis addidimus collegiumque ad id nouum auctore senatu condidimus; quid horum opus fuit suscipi, si una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus, si non uoluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis, sed ab hostibus metu retenti sumus? De sacris loquimur et de templis; quid tandem de sacerdotibus? Nonne in mentem uenit quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil unquam praeterquam urbs capta mouit; flamine Diali noctem unam manere extra urbem nefas est. Hos Veientes pro Romanis facturi estis sacerdotes, et Vestales tuae te deserent, Vesta, et flamen peregre habitando in singulas noctes tantum sibi rei publicae piaculi contrahet? Quid alia quae auspiciato agimus omnia fere intra pomerium, cui obliuioni aut cui negligentiae damus? Comitia curiata, quae rem militarem continent, comitia centuriata, quibus consules tribunosque militares creatis, ubi auspiciato, nisi ubi adsolent, fieri possunt? Veiosne haec transferemus? an comitorum causa populus tanto incommodo in desertam hanc ab dis hominibusque urbem conueniet?

53. At enim apparet quidem pollui omnia nec ullis piaculis expiari posse; sed res ipsa cogit uastam incendiis ruinisque relinquere urbem et ad integra omnia Veios migrare nec hic aedificando inopem plebem uexare. Hanc autem iactari magis causam quam ueram esse, ut ego non dicam, apparere uobis, Quirites, puto, qui meministis ante Gallorum aduentum, saluis tectis publicis priuatisque stante incolumi urbe, hanc eandem rem actam esse ut Veios transmigraremus. Et uidete quantum inter meam sententiam uestramque intersit, tribuni. Vos, etiamsi tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis; ego contra—nec id mirati sitis, priusquam quale sit audieritis—etiamsi tum migrandum fuisset incolumi urbe, nunc has ruinas relinquendas non censerem. Quippe tum causa nobis in urbem captam migrandi uictoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris; nunc haec migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. Non enim reliquisse uictores, sed amisisse uicti patriam uidebimur: hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumsessum Capitolium necessitas imposuisse ut desereremus penates nostros exsiliumque ac fugam nobis ex eo loco conscisceremus quem tueri non possemus. Et Galli euertere potuerunt Romam quam Romani restituere non uidebuntur potuisse? Quid restat nisi ut, si iam nouis copiis ueniant—constat enim uix credibilem multitudinem esse—et habitare in capta ab se, deserta a uobis hac urbe uelint, sinatis? Quid? si non Galli hoc sed ueteres hostes uestri, Aequi Volsciue, faciant ut commigrent Romam, uelitisne illos Romanos, uos Veientes esse? an malitis hanc solitudinem uestram quam urbem hostium esse? Non equidem uideo quid magis nefas sit. Haec scelera, quia piget aedificare, haec dedecora pati parati estis? Si tota urbe nullum melius ampliusue tectum fieri possit quam casa illa conditoris est nostri, non in casis ritu pastorum agrestiumque habitare est satius inter sacra penatesque nostros quam exsulatum publice ire? Maiores nostri, conuenae pastoresque, cum in his locis nihil praeter siluas paludesque esset, nouam urbem

tam breui aedificarunt: nos Capitolio, arce incolumi, stantibus templis deorum, aedificare incensa piget? et, quod singuli facturi fuimus si aedes nostrae deflagrassent, hoc in publico incendio uniuersi recusamus facere?

54. Quid tandem? Si fraude, si casu Veis incendium ortum sit, uentoque ut fieri potest diffusa flamma magnam partem urbis absumat, Fidenas inde aut Gabios aliamue quam urbem quaesituri sumus quo transmigramus? Adeo nihil tenet solum patriae nec haec terra quam matrem appellamus, sed in superficie tignisque caritas nobis patriae pendet? Equidem fatebor uobis, etsi minus iniuriae uestrae quam meae calamitatis meminisse iuuat: cum abessem, quotienscumque patria in mentem ueniret, haec omnia occurrebant, colles campique et Tiberis et adsueta oculis regio et hoc caelum sub quo natus educatusque essem; quae uos, Quirites, nunc moueant potius caritate sua ut maneatis in sede uestra quam postea, cum reliqueritis eam, macerent desiderio. Non sine causa di hominesque hunc urbi condendae locum elegerunt—saluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges deuehantur, quo maritimi commeatus accipiantur, mari uicinum ad commoditates nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum, regionem Italiae mediam—ad incrementum urbis natum unice locum. Argumento est ipsa magnitudo tam nouae urbis. Trecentensimus sexagensimus quintus annus urbis, Quirites, agitur; inter tot ueterrimos populos tam diu bella geritis, cum interea, ne singulas loquar urbes, non coniuncti cum Aequis Volsci, tot tam ualida oppida, non uniuersa Etruria, tantum terra marique pollens atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiae, bello uobis par est. Quod cum ita sit quae, malum, ratio est expertis <talia> alia experiri, cum iam ut uirtus uestra transire alio possit, fortuna certe loci huius transferri non possit? Hic Capitolium est, ubi quondam capite humano inuento responsum est eo loco caput rerum summamque imperii fore; hic cum augurato liberaretur Capitolium, Iuuentas Terminusque maximo gaudio patrum uestrorum moueri se non passi; hic Vestae ignes, hic ancilia caelo demissa, hic omnes propitii manentibus uobis di."

Prof. Dr. Ulrich Eigler
Vorlesung FS 08
Die Kunst der wirkungsvollen Rede: Antike und moderne Rhetorik
6. Kollegstunde (3. April 2008):
Rede und Regeln – Reden und Handeln
Ciceros Theorie der Rede

Texte: 1. Cic. *inv.* 1, 1-2
 2. Cic. *de orat.* 3, 72-76
 3. Cic. *de orat.* 1, 64-65

Text 1: Cic. *inv.* 1, I-II (ed. G. Achard, Paris 1994)

I. 1. Saepe et multum hoc mecum cogitavi bonine an mali plus attulerit hominibus et civitatibus copia dicendi ac summum eloquentiae studium. Nam cum et nostrae rei publicae detrimenta considero et maximarum civitatum veteres animo calamitates colligo, non minimam video per dissertissimos homines invectam partem incommodorum; cum autem res ab nostra memoria propter vetustatem remotas ex litterarum monumentis repetere instituo, multas urbes constitutas, plurima bella restincta, firmissimas societates, sanctissimas amicitias intellego cum animi ratione tum facilius eloquentia comparatas.

Ac me quidem diu cogitantem ratio ipsa in hanc potissimum sententiam ducit ut existimem sapientiam sine eloquentia parum prodesse civitatibus, eloquentiam vero sine sapientia nimium obesse plerumque, prodesse numquam. Quare si quis, omissis rectissimis atque honestissimis studiis rationis et officii, consumit omnem operam in exercitatione dicendi, is inutilis sibi, perniciosus patriae civis alitur; qui vero ita sese armat eloquentia ut non oppugnare commoda patriae, sed pro his propugnare possit, is mihi vir et suis et publicis rationibus utilissimus atque amicissimus civis fore videtur.

2. Ac si volumus huius rei, quae vocatur eloquentia, sive artis sive studii sive exercitationis cuiusdam sive facultatis ab natura profectae considerare principium, reperiemus id ex honestissimis causis natum atque optimis rationibus profectum.

II. Nam fuit quoddam tempus, cum in agris homines passim bestiarum modo vagabantur et sibi victu fero vitam propagabant nec ratione animi quicquam, sed pleraque viribus corporis administrabant, nondum divinae religionis, non humani officii ratio colebatur, nemo nuptias viderat legitimas, non certos quisquam aspexerat liberos, non, ius aequabile quid utilitatis haberet acceperat. Ita propter errorem atque inscientiam caeca ac temeraria dominatrix animi cupiditas ad se explendam viribus corporis abutebatur, perniciosissimis satellitibus.

Quo tempore quidam magnus videlicet vir et sapiens cognovit quae materia esset et quanta ad maximas res opportunitas in animis inesset hominum, si quis eam posset elicere et praecipiendo meliorem reddere; qui dispersos homines in agros et in tectis silvestribus abditos ratione quadam compulit unum in locum et congregavit et eos in unam quamque rem inducens utilem atque honestam primo propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem atque orationem studiosius audientes ex feris et inmanibus mites reddidit et mansuetos. 3. Ac mihi quidem hoc nec tacita videtur nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines a consuetudine subito converteret et ad diversas rationes vitae traduceret.

Age vero, urbibus constitutis, ut fidem colere et iustitiam retinere discerent et aliis parere sua voluntate consuescerent ac non modo labores excipiendos communis commodi causa, sed etiam vitam amittendam existimarent, qui tandem fieri potuit, nisi homines ea quae ratione invenissent eloquentia persuadere potuissent? Profecto nemo nisi gravi ac suavi commotus oratione, cum viribus plurimum posset, ad ius voluisset sine vi descendere, ut inter quos

posset excellere, cum iis se pateretur aequari et sua voluntate a iucundissima consuetudine recederet, quae praesertim iam naturae vim optineret propter vetustatem.

Ac primo quidem sic et nata et progressa longius eloquentia videtur et item postea maximis in rebus pacis et belli cum summis hominum utilitatibus esse versata; postquam vero commoditas quaedam, prava virtutis imitatrix, sine ratione officii dicendi copiam consecuta est, tum ingenio freta malitia pervertere urbes et vitas hominum labefactare assuevit.

Text 2: Cic. *de orat.* 3, 72-76 (ed. K. Kumaniecki, Leipzig 1969 (Teubner))

72. namque, ut ante dixi, veteres illi usque ad Socraten omnem omnium rerum, quae ad mores hominum, quae ad vitam, quae ad virtutem, quae ad rem publicam pertinebant, cognitionem et scientiam cum dicendi ratione iungebant; postea dissociati, ut exposui, a Socrate disertis a doctis et deinceps a Socraticis item omnibus; philosophi eloquentiam despexerunt, oratores sapientiam neque quicquam ex alterius parte tetigerunt, nisi quod illi ab his aut ab illis hi mutuarentur; ex quo promise haurirent, si manere in pristina communione voluissent. 73. sed ut pontifices veteres propter sacrificiorum multitudinem tris viros epulones esse voluerunt, cum essent ipsi a Numa, ut etiam illud ludorum epulare sacrificium facerent instituti, sic Socratici a se causarum actores et a communi philosophiae nomine separaverunt, cum veteres dicendi et intellegendi mirificam societatem esse voluissent.

74. Quae cum ita sint, paululum equidem de me deprecabor et petam a vobis, ut ea, quae dicam, non de memet ipso, sed de oratore dicere putetis. ego enim sum is, qui cum summo studio patris in pueritia doctus essem et in forum ingenii tantum quantum ipse sentio, non tantum quantum [ipse] forsitan vobis videar, detulissem, non possim dicere me haec, quae nunc complector, perinde ut dicam discenda esse, didicisse, quippe qui omnium maturime ad publicas causas accesserim annosque natus unum et viginti nobilissimum hominem et eloquentissimum in iudicium vocarim; cui disciplina fuerit forum, magister usus et leges et instituta populi Romani mosque maiorum. 75. paululum sitiens istarum artium de quibus loquor, gustavi, quaestor in Asia cum essem, aequalem fere meum ex Academia rhetorem nactus Metrodorum illum, de cuius memoria commemoravit Antonius, et inde decedens Athenis, ubi ego diutius essem moratus, nisi Atheniensibus, quod mysteria non referrent, ad quae biduo serius veneram, succensuissem. quare hoc, quod complector tantam scientiam vimque doctrinae, non modo non pro me, sed contra me est potius - non enim quid ego, sed quid orator possit disputo - atque hos omnes, qui artes rhetoricas exponunt, perridiculos. scribunt enim de litium genere et de principiis et de narrationibus. 76. illa vis autem eloquentiae tanta est, ut omnium rerum, virtutum, officiorum omnisque naturae, quae mores hominum, quae animos, quae vitam continet, originem vim mutationesque teneat, eadem mores, leges, iura describat, rem publicam regat omniaque, ad quamcumque rem pertineant, ornate copioseque dicat.

Text 3: Cic. *de orat.* 1, 64-65 (ed. K. Kumaniecki, Leipzig 1969 (Teubner))

64. quam ob rem si quis universam et propriam oratoris vim definire complectique vult, is orator erit mea sententia hoc tam gravi dignus nomine, qui quaecumque res inciderit quae sit dictione explicanda prudenter et composite et ornate et memoriter dicet cum quadam actionis etiam dignitate. 65. sin cuiquam nimis infinitum videtur, quod ita posui "quaecumque de re" licet hinc quantum cuique videbitur circumcidat atque amputet; tamen illud tenebo, si quae ceteris in artibus atque studiis sita sunt orator ignoret tantumque ea teneat quae sunt in disceptationibus atque usu forensi, tamen his de rebus ipsis si sit ei dicendum, cum cognorit ab eis qui tenent, quae sint in quaque re, multo oratorem melius quam ipsos illos quorum eae sunt artes esse dicturum.

Prof. Dr. Ulrich Eigler
Vorlesung FS 08
Die Kunst der wirkungsvollen Rede: Antike und moderne Rhetorik
7. Kollegstunde (10. April 2008):
Oratorum Romanorum veterum fragmenta:
Römische Redner vor Cicero

- Texte: 1. Plut. *Tib. Gracch.* 9, 4-5
 2. Cic. *de orat.* 1, 227-229
 3. Gell. 6,3 (= Cato *orig.* 5,3a-g Chassignet)
 4. Sall. *Cat.* 51

Text 1: Plut. *Tib. Gracch.* 9, 4-5 (Ed.: B. Perrin, London 1988⁵ (Loeb))

Ἄλλ' οὐδὲν ἐπέβαινον· ὁ γὰρ Τιβέριος πρὸς καλὴν ὑπόθεσιν καὶ δικαίαν ἀγωνιζόμενος λόγῳ καὶ φαυλότερα κοσμήσαι δυναμένῳ πράγματα δεινὸς ἦν καὶ ἄμαχος, ὅποτε τοῦ δήμου τῷ βήματι περιεχυμένου καταστὰς λέγοι περὶ τῶν πενήτων, ὡς τὰ μὲν θηρία τὰ τὴν Ἰταλίαν νεμόμενα καὶ φωλεὸν ἔχει καὶ κοιταῖόν ἐστιν αὐτῶν ἐκάστῳ καὶ καταδύσεις,¹ τοῖς δὲ ὑπὲρ τῆς Ἰταλίας μαχομένοις καὶ ἀποθνήσκουσιν ἀέρος καὶ φωτός, ἄλλου δὲ οὐδενὸς μέτεστιν, ἀλλ' ἄοικοι καὶ ἀνιδρυτοὶ μετὰ τέκνων πλανῶνται καὶ γυναικῶν, οἳ δὲ αὐτοκράτορες ψεύδονται τοὺς στρατιώτας ἐν ταῖς μάχαις παρακαλοῦντες ὑπὲρ τάφων καὶ

ἱερῶν ἀμύνεσθαι τοὺς πολεμίους· οὐδενὶ γάρ ἐστιν οὐ βωμὸς πατρῶος, οὐκ ἡρίον προγονικὸν τῶν τοσοῦτων Ῥωμαίων, ἀλλ' ὑπὲρ ἀλλοτρίας τρυφῆς καὶ πλοῦτου πολεμοῦσι καὶ ἀποθνήσκουσι, κύριοι τῆς οἰκουμένης εἶναι λεγόμενοι, μίαν δὲ βῶλον ἴδιαν οὐκ ἔχοντες.

Aber sie erreichten nichts, denn Tiberius, der für ein schönes und gerechtes Ziel kämpfte mit einer Gewalt des Wortes, die eine schlechtere Sache hätte adeln können, war gewaltig und unüberwindlich, wenn er, umdrängt vom Volk, auf der Rednerbühne stand und von den Armen sprach: "Die wilden Tiere, welche in Italien hausen, haben ihre Höhle, jedes weiss, wo es sich hinlegen, wo es sich verkriechen kann – die Männer aber, die für Italien kämpfen und sterben, sie haben nichts ausser Luft und Licht. Heimatlos, gehetzt irren sie mit Weib und Kind durch das Land. Die Feldherren lügen, wenn sie in der Schlacht die Soldaten aufrufen, für ihre Gräber und Heiligtümer sich zu wehren gegen den Feind, denn von all diesen Römern besitzt keiner ein Grab, in dem seine Vorfahren ruhen, vielmehr kämpfen und sterben sie für anderer Wohlleben und Reichtum. Herren der Welt werden sie genannt und haben nicht eine Scholle Landes zu eigen."

(Übers.: Wuhrmann/Ziegler, VI, Zürich 1965)

Text 2: Cic. *de orat.* 1, 227-229 (ed. K. Kumaniecki, Leipzig 1969 (Teubner))

227. itaque haec cum a te divinitus ego dicta arbitrarer, P. Rutilius Rufus homo doctus et philosophiae deditus non modo "parum commode" sed etiam "turpiter et flagitiose" dicta esse dicebat. idemque Servium Galbam, quem hominem probe commeminisse se aiebat, pergraviter reprehendere solebat, quod is, L. Scribonio quaestionem in eum ferente, populi misericordiam concitasset, cum M. Cato, Galbae gravis atque acer inimicus, aspere apud populum Romanum et vehementer esset locutus, quam orationem in *Originibus* suis exposuit ipse. 228. reprehendebat igitur Galbam Rutilius, quod is C. Sulpici Gali propinqui sui Q. pupillum filium ipse paene in umeros suos extulisset, qui patris clarissimi recordatione et memoria fletum populo moveret, et duos filios suos parvos tutelae populi commendasset ac se tamquam in procinctu testamentum faceret sine libra atque tabulis, populum Romanum tutorem instituere dixisset illorum orbitati. itaque, cum et invidia et odio populi tum Galba premeretur, hisce eum tragoediis liberatum ferebat; quod item apud Catonem scriptum esse video: nisi pueris et lacrimis usus esset, poenas eum daturum fuisse. haec Rutilius valde vituperabat et huic humilitati dicebat vel exilium fuisse vel mortem antependendam.

229. neque vero hoc solum dixit, sed ipse et sensit et fecit. nam cum esset ille vir exemplum, ut scitis, innocentiae cumque illo nemo neque integrior esset in civitate neque sanctor, non modo supplex iudicibus esse noluit, sed ne ornatius quidem aut liberius causam dici suam quam simplex ratio veritatis ferebat. Paulum huic Cottae tribuit partium, disertissimo adulescenti, sororis suae filio; dixit item causam illam quadam ex parte Q. Mucius, more suo, nullo apparatu, pure et dilucide.

Text 3: Gell. 6,3 (= Cato *orig.* 5,3a-g Chassignet) (Ed.: J. C. Rolfe, London 1984⁵ (Loeb))

Quid Tiro Tullius, Ciceronis libertus, reprehenderit in M. Catonis oratione quam pro Rodiensibus in senatu dixit; et quid ad ea, quae reprehenderat, responderimus.

Civitas Rodiensis et insulae opportunitate et operum nobilitatibus et navigandi sollertia navalibusque victoriis celebrata est. Ea civitas, cum amica atque socia populi Romani foret, Persa tamen, Philippi filio, Macedonum rege, cum quo bellum populo Romano fuit, amico usa est, conixique sunt Rhodienses legationibus Romam saepe missis id bellum inter eos componere. Sed, ubi ista pacificatio perpetrari nequivit, verba a plerisque Rodiensibus in contionibus eorum ad populum facta sunt, ut, si pax non fieret, Rhodienses regem adversus populum Romanum adiutarent. Sed nullum super ea re publicum decretum factum est. At ubi Perses victus captusque est, Rodienses pertimere ob ea quae compluriens in coetibus populi acta dictaque erant, legatosque Romam miserunt, qui temeritatem quorundam popularium suorum deprecarentur et fidem consiliumque publicum expurgarent. Legati postquam Romam venerunt et in senatum intromissi sunt, verbisque suppliciter pro causa sua factis e curia excesserunt, sententiae rogari coeptae; cumque partim senatorum de Rodiensibus quererentur maleque animatos eos fuisse dicerent bellumque illis faciendum censerent, tum M. Cato exurgit et optimos fidissimosque socios, quorum opibus diripiendis possidendisque non pauci ex summatibus viris intenti infensique erant, defensum conservatumque perguit orationemque inclutam dicit, quae et seorsum fertur inscriptaque est *Pro Rodiensibus* et in quintae *Originis* libro scripta est.

Tiro autem Tullius, M. Ciceronis libertus, sane quidem fuit ingenio homo eleganti haudquaquam rerum litterarumque veterum indoctus, eoque ab ineunte aetate liberaliter instituto adminiculatore et quasi administro in studiis litterarum Cicero usus est. Sed profecto plus ausus est quam ut tolerari ignoscique possit. Namque epistulam conscripsit ad Q. Axium, familiarem patroni sui, confidenter nimis et calide, in qua sibimet visus est orationem istam *Pro Rodiensibus* acri subtilique iudicio percensuisse. Ex ea epistula lubitum forte nobis est reprehensiones eius quasdam attingere: maiore scilicet venia reprehensuri Tironem, cum ille reprehenderit Catonem. Culpavit autem primum hoc, quod Cato "inerudite et ἀναγώγως", ut ipse ait, principio nimis insolenti nimisque acri et obiurgatorio usus sit, cum vereri sese ostendit ne patres, gaudio atque laetitia rerum prospere gestarum de statu mentis suae deturbati, non satis consiperent neque ad recte intellegendum consulendumque essent idonei. "In principiis autem" inquit "patroni, qui pro reis dicunt, conciliare sibi et complacere iudices debent sensusque eorum exspectatione causae suspensos rigentesque honorificis verecundisque sententiis commulcere, non iniuris atque imperiosis minationibus confutare." Ipsum deinde principium apposuit, cuius verba haec sunt:

"Scio solere plerisque hominibus rebus secundis atque prolixis atque prosperis animum excellere atque superbiam atque ferociam augescere atque crescere. Quo mihi nunc magnae curae est, quod haec res tam secunde processit, ne quid in consulendo advorsi eveniat, quod nostras secundas res confutet, neve haec laetitia nimis luxuriose eveniat. Advorsae res edomant et docent, quid opus siet facto, secundae res laetitia transvorsum trudere solent a recte consulendo atque intellegendo. Quo maiore opere dico suadeoque uti haec res aliquot dies proferatur, dum ex tanto gaudio in potestatem nostram redeamus."

„Quae deinde Cato iuxta dicit, ea,“ inquit "confessionem faciunt, non defensionem, neque propulsationem translationemve criminis habent, sed cum pluribus aliis communicationem, quod scilicet nihili ad purgandum est. Atque etiam" inquit "insuper profitetur Rodienses, qui accusabantur quod adversus populum Romanum regi magis cupierint faverintque, id eos cupisse atque favisse utilitatis suae gratia, ne Romani Perse quoque rege victo ad superbiam ferociamque et inmodicum modum insolescerent." Eaque ipsa verba ponit, ita ut infra scriptum: "Atque ego quidem arbitror Rodienses noluisse nos ita depugnare, uti depugnatum est, neque regem Persen vinci. Sed non Rodienses modo id noluere, sed multos populos atque multas nationes idem noluisse arbitror atque haut scio an partim eorum fuerint, qui non nostrae contumeliae causa id noluerint evenire; sed enim id metuere, <ne> si nemo esset homo quem vereremur, quidquid luberet faceremus. Ne sub solo imperio nostro in servitute nostra essent, libertatis suae causa in ea sententia fuisse arbitror. Atque Rhodienses tamen Persen publice numquam adiuvare. Cogitate, quanto nos inter nos privatim cautius facimus. Nam unusquisque nostrum, si quis advorsus rem suam quid fieri arbitrantur, summa vi contra nititur, ne advorsus eam fiat; quod illi tamen perpassi."

Sed quod ad principium reprehensum attinet, scire oportuit Tironem, defensos esse Rodienses a Catone, sed ut a senatore et consulari et censorio viro, quidquid optimum esse publicum existimabat suadente, non ut a patrono causam pro reis dicente. Alia namque principia conducunt reos apud iudices defendenti et clementiam misericordiamque undique indaganti, alia, cum senatus de republica consulitur, viro auctoritate praestanti, sententiis quorundam iniquissimis permoto et pro utilitatibus publicis ac pro salute sociorum graviter ac libere indignanti simul ac dolenti. Quippe recte et utiliter in disciplinis rhetorum praecipitur, iudices de capite alieno deque causa ad sese non pertinenti cognituros, ex qua praeter officium iudicandi nihil ad eos vel periculi vel emolumentum redundaturum est, conciliandos esse ac propitiandos placabiliter et leniter existimationi salutique eius qui apud eos accusatus est. At cum dignitas et fides et utilitas omnium communis agitur, ob eamque rem aut suadendum quid ut fiat, aut, fieri iam coepto, differendum est, tum qui se in eiusmodi principiis occupat, ut benivolos benignosque sibi auditores paret, otiosam operam in non necessariis verbis sumit. Iamdudum enim negotia, pericula ipsa rerum communia consiliis eos capiendis conciliant et ipsi potius sibi exposcunt consultoris benivolentiam. Sed quod ait confessum Catonem noluisse Rodienses ita depugnari, ut depugnatum est, neque regem Persem a populo Romano vinci, atque id eum dixisse non Rodienses modo, sed multas quoque alias nationes noluisse, sed id nihil ad purgandum extenuandumve crimen valere, iam hoc primum Tiro inprobe mentitur. Verba ponit Catonis et aliis tamen eum verbis calumniatur. Non enim Cato confitetur noluisse Rodienses victoriam esse populi Romani, sed sese arbitrari dixit id eos noluisse, quod erat procul dubio opinionis suae professio, non Rodiensium culpa confessio. In qua re, ut meum quidem iudicium est, non culpa tantum vacat, sed dignus quoque laude admirationeque est, cum et ingenue ac religiose dicere visus est contra Rodienses quod sentiebat et, parta sibi veritatis fide, ipsum illud tamen, quod contrarium putabatur, flexit et transtulit, ut eos idcirco vel maxime aequum esset acceptiores carioresque fieri populo Romano, quod cum et utile iis esset et vellent regi esse factum, nihil tamen adiuvandi eius gratia fecerunt. Postea verba haec ex eadem oratione ponit:

"Ea nunc derepente tanta beneficia ultro citroque, tantam amicitiam relinquemus? quod illos dicimus voluisse facere, id nos priores facere occupabimus?" "Hoc" inquit "enthymema nequam et vitiosum est. Responderi enim potuit: ‚Occupabimus certe; nam si non occupaverimus, opprimemur incidendumque erit in insidias a quibus ante non caverimus.‘ Recteque," inquit, "hoc vitio dat Lucilius poetae Euripidae, quod, cum Polyphontes rex propterea se interfecisse fratrem diceret, quod ipse ante de nece eius consilium cepisset, Meropa, fratris uxor hisce adeo eum verbis eluserit:

Εἰ γάρ σ' ἔμελλεν, ὡς σὺ φήσ, κτείνειν πόσις,
Χρὴ καὶ σὲ μέλλειν, ὡς χρόνος παρήλυθεν.

At hoc enim," inquit, "plane stultitiae plenum est, eo consilio atque ea fini facere velle aliquid, uti numquam id facias quod velis." Sed videlicet Tiro animum non advertit non esse in omnibus rebus cavendis eandem causam, neque humanae vitae negotia et actiones et officia vel occupandi vel differendi vel etiam ulciscendi vel cavendi similia esse pugnae gladiatoriae. Nam gladiatori composito ad pugnandum pugnae haec proposita sors est, aut occidere, si occupaverit, aut occumbere, si cessaverit. Hominum autem vita non tam iniquis neque tam indomitibus necessitatibus circumscripta est, ut idcirco prior iniuriam facere debeas, quam nisi feceris, pati possis. Quod tantum aberat a populi Romani mansuetudine, ut saepe iam in sese factas iniurias ulcisci neglexerit.

Post deinde usum esse Catonem dicit in eadem oratione argumentis parum honestis et nimis audacibus ac non viri qui alioqui fuit, sed vaftris ac fallaciosis et quasi Graecorum sophistarum sollertiis. "Nam cum obiceretur" inquit "Rodiensibus quod bellum populo Romano facere voluissent, negavit poena esse dignos, quia id non fecissent, etsi maxime voluissent", induxisseque eum dicit quam dialectici ἐπαγωγὴν appellant, rem admodum insidiosam et sophisticam neque ad veritates magis quam ad captiones repertam, cum conatus sit exemplis decipientibus conligere confirmareque, neminem qui male facere voluit plecti aequum esse, nisi quod factum voluit etiam fecerit. Verba autem ex ea oratione M. Catonis haec sunt: "Qui acerrime adversus eos dicit, ita dicit "hostes voluisse fieri". Ecquis est tandem, qui vestrorum, quod ad sese attineat, aequum censeat poenas dare ob eam rem, quod arguatur male facere voluisse? Nemo, opinor; nam ego, quod ad me attinet, nolim." Deinde paulo infra dicit: "Quid nunc? Ecqua tandem lex est tam acerba, quae dicat ,si quis illud facere voluerit, mille, minus dimidium familiae, multa esto; si quis plus quingenta iugera habere voluerit, tanta poena esto; si quis maiorem pecuum numerum habere voluerit, tantum damnas esto?' Atque nos omnia plura habere volumus et id nobis impune est." Postea ita dicit. "Sed si honorem non aequum est haberi ob eam rem, quod bene facere voluisse quis dicit neque fecit tamen, Rodiensibus oberit, quod non male fecerunt, sed quia voluisse dicuntur facere?" His argumentis Tiro Tullius M. Catonem contendere et conficere dicit Rodiensibus quoque impune esse debere, quod hostes quidem esse populi Romani voluissent, ut qui maxime non fuissent. Dissimulari autem non posse ait, quin paria et consimilia non sint, plus quingenta iugera habere velle, quod plebiscito Stolonis prohibitum fuit, et bellum iniustum atque impium populo Romano facere velle, neque item infitari posse, quin alia causa in praemio sit, alia in poenis. "Nam beneficia" inquit "promissa opperiri oportet neque ante remunerari quam facta sint, iniurias autem imminentis praecavisse iustum est quam exspectavisse. Summa enim professio stultitiae," inquit, "est, non ire obviam sceleribus cogitatis, sed manere opperiri ut, cum admissa et perpetrata fuerint, tum denique, ubi quae facta sunt infecta fieri non possunt, poeniantur."

Haec Tiro in Catonem non nimis frigide neque sane inaniter; sed enim Cato non nudam nec solitariam nec inprotectam hanc ἐπαγωγὴν facit, sed multis eam modis praevaluit multisque aliis argumentis convelat et, quia non Rodiensibus magis quam reipublicae consultabat, nihil sibi dictu factuque in ea re turpe duxit, quin omni sententiarum via servatum ire socios niteretur. Ac primum ea non incallide acquisivit, quae non iure naturae aut iure gentium fieri prohibentur, sed iure legum rei alicuius medendae aut temporis causa iussarum; sicut est de numero pecoris et de modo agri praefinito. In quibus rebus quod prohibitum est fieri quidem per leges non licet; velle id tamen facere, si liceat, inhonestum non est. Atque eas res contulit sensim miscuitque cum eo, quod neque facere neque velle per sese honestum est; tum deinde, ne disparilitas conlationis evidens fieret, pluribus id propugnaculis defensat, neque tenues istas et enucleatas voluntatum in rebus illicitis reprehensiones, qualia in philosophorum otio disputantur, magni facit, sed id solum ex summa ope nititur, ut causa Rodiensium, quorum

amicitiam retineri ex republica fuit, aut aequa iudicaretur aut quidem certe ignoscenda. Atque interim neque fecisse Rodienses bellum neque facere voluisse dicit, interim autem facta sola censenda dicit atque in iudicium vocanda, sed voluntates nudas inanesque neque legibus neque poenis fieri obnoxias; interdum tamen, quasi deliquisse eos concedat, ignosci postulat et ignoscentias utiles esse rebus humanis docet ac, nisi ignoscant, metus in republica rerum novarum movet; sed enim contra, si ignoscatur, conservatum iri ostendit populi Romani magnitudinem. Superbiae quoque crimen, quod tunc praeter cetera in senatu Rodiensibus obiectum erat, mirifica et prope divina responsionis figura elusit et eluit. Verba adeo ipsa ponemus Catonis, quoniam Tiro ea praetermisit: "Rhodiensis superbos esse aiunt id obiectantes quod mihi et liberis meis minime dici velim. Sint sane superbi. Quid id ad nos attinet? Idne irascimini, si quis superbior est quam nos?" Nihil prorsus hac compellatione dici potest neque gravius neque munitius adversus homines superbissimos facta, qui superbiam in sese amarent, in aliis reprehenderent.

Praeterea animadvertere est, in tota ista Catonis oratione omnia disciplinarum rhetoricarum arma atque subsidia mota esse; sed non proinde ut in decursibus ludicris aut simulacris proeliorum voluptariis fieri videmus. Non enim, inquam, distincte nimis atque compe atque modulate res acta est, sed quasi in ancipiti certamine, cum sparsa acies est, multis locis Marte vario pugnatur, sic in ista tum causa Cato, cum superbia illa Rodiensium famosissima multorum odio atque invidia flagraret, omnibus promise tuendi atque propugnandi modis usus est, et nunc ut optime meritos commendat, nunc tamquam si innocentes purgat, <nunc> ne bona divitiaeque eorum expetantur obiurgat, nunc quasi sit erratum, deprecatur, nunc ut necessarios reipublicae ostendat, nunc clementiae, nunc mansuetudinis maiorum, nunc utilitatis publicae commonefacit. Eaque omnia distinctius numerosiusque fortassean dici potuerint, fortius atque vividius potuisse dici non videntur. Inique igitur Tiro Tullius, quod ex omnibus facultatibus tam opulentae orationis, aptis inter sese et cohaerentibus, parvum quippiam nudumque sumpsit, quod obtrectaret, tamquam non dignum M. Catone fuerit, quod delictorum non perpetratorum voluntates non censuerit poeniendas.

Commodius autem rectiusque de his meis verbis, quibus Tullio Tironi respondimus, existimabit iudiciumque faciet, qui et orationem ipsam totam Catonis acceperit in manus et epistulam Tironis ad Axium scriptam requirere et legere curaverit. Ita enim nos sincerius exploratiusque vel corrigere poterit vel probare.

Text 4: Sall. *Cat.* 51 (ed. L. D. Reynolds, Oxford 1991 (OCT))

"Omnis homines, patres conscripti, qui de rebus dubiis consultant, ab odio amicitia, ira atque misericordia vacuos esse decet. Haud facile animus verum providet ubi illa officium, neque quisquam omnium lubricum simul et usui paruit. Ubi intenderis ingenium, valet; si lubricum possidet, ea dominatur, animus nihil valet. Magna mihi copia est memorandi, patres conscripti, quae reges atque populi ira aut misericordia impulsus male consuluerint; sed ea malo dicere quae maiores nostri contra lubricum animi sui recte atque ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiorum civitas magna atque magnifica, quae populi Romani opibus creverat, infida et adversa nobis fuit; sed postquam bello confecto de Rhodiis consultum est, maiores nostri, ne quis divitiarum magis quam iniuriae causa bellum inceptum diceret, impunitos eos dimiserunt. Item bellis Punicis omnibus, quom saepe Carthaginenses et in pace et per indutias multa nefaria facinora fecissent, numquam ipsi per occasionem talia fecere: magis quid se dignum foret quam quid in illos iure fieri posset quaerebant. Hoc item vobis providendum est, patres conscripti, ne plus apud vos valeat P. Lentuli et ceterorum scelus quam vestra dignitas, neu magis irae vestrae quam famae consulatis. Nam si digna poena pro factis eorum reperitur, novum consilium adprobo; sin

magnitudo sceleris omnium ingenia exsuperat, iis utendum censeo quae legibus comparata sunt.

"Plerique eorum qui ante me sententias dixerunt compositae atque magnifice casum rei publicae miserati sunt. Quae belli saevitia esset, quae victis adicerent enumerare: rapi virgines pueros, divelli liberos a parentum complexu, matres familiarum pati quae victoribus conlubuissent, fana atque domos spoliari, caedem incendia fieri, postremo armis cadaveribus, cruore atque luctu omnia conpleri. Sed, per deos immortalis, quo illa oratio pertinuit? An uti vos infestos coniurationi faceret? Scilicet quem res tanta et tam atrox non permovet, eum oratio accendet! Non ita est, neque cuiquam mortalium iniuriae suae parvae videntur: multi eas gravius aequo habuere. Sed alia aliis licentia est, patres conscripti. Qui demissi in obscuro vitam habent, si quid iracundia deliquere, pauci sciunt; fama atque fortuna eorum pares sunt. Qui magno imperio praediti in excelso aetatem agunt, eorum facta cuncti mortales novere. Ita in maxuma fortuna minuma licentia est: neque studere neque odisse, sed minime irasci decet; quae apud alios iracundia dicitur, ea in imperio superbia atque crudelitas appellatur. Equidem ego sic existumo, patres conscripti, omnis cruciatus minores quam facinora illorum esse. Sed plerique mortales postrema meminere et in hominibus inpiis sceleris eorum obliti de poena disserunt, si ea paulo severior fuit.

"D. Silanum, virum fortem atque strenuum, certo scio quae dixerit studio rei publicae dixisse, neque illum in tanta re gratiam aut inimicitias exercere: eos mores eamque modestiam viri cognovi. Verum sententia eius mihi non crudelis—quid enim in talis homines crudele fieri potest?—sed aliena a re publica nostra videtur. Nam profecto aut metus aut iniuria te subegit, Silane, consulem designatum genus poenae novum decernere. De timore supervacaneum est disserere, quom praesertim diligentia clarissimi viri consulis tanta praesidia sint in armis. De poena possum equidem dicere, id quod res habet, in luctu atque miseriis mortem aerumnarum requiem, non cruciatum esse, eam cuncta mortalium mala dissolvere, ultra neque curae neque gaudio locum esse. Sed, per deos immortalis, quam ob rem in sententiam non addidisti uti prius verberibus in eos animadvorteretur? An quia lex Porcia vetat? At aliae leges item condemnatis civibus non animam eripi, sed exilium permitti iubent. An quia gravius est verberari quam necari? Quid autem acerbum aut nimis grave est in homines tanti facinoris convictos? Sin quia levius est, qui convenit in minore negotio legem timere, quom eam in maiore neglexeris?

"At enim quis reprehendet quod in parricidas rei publicae decretum erit? Tempus dies fortuna, quous lubido gentibus moderatur. Illis merito accidet quicquid evenerit; ceterum vos, patres conscripti, quid in alios statuatis, considerate! Omnia mala exempla ex rebus bonis orta sunt. Sed ubi imperium ad ignaros eius aut minus bonos pervenit, novom illud exemplum ab dignis et idoneis ad indignos et non idoneos transfertur. Lacedaemonii devictis Atheniensibus triginta viros inposuere qui rem publicam eorum tractarent. Ii primo coepere pessimum quemque et omnibus invisum indemnatum necare: ea populus laetari et merito dicere fieri. Post, ubi paulatim licentia crevit, iuxta bonos et malos lubricinose interficere, ceteros metu terrere: ita civitas servitute oppressa stultae laetitiae gravis poenas dedit. Nostra memoria victor Sulla cum Damasippum et alios eius modi, qui malo rei publicae creverant, iugulari iussit, quis non factum eius laudabat? homines scelestos et factiosos, qui seditionibus rem publicam exagitaverant, merito necatos aiebant. Sed ea res magnae initium cladis fuit. Nam uti quisque domum aut villam, postremo vas aut vestimentum aliquous concupiverat, dabat operam ut is in proscriptorum numero esset. Ita illi quibus Damasippi mors laetitiae fuerat paulo post ipsi trahebantur, neque prius finis iugulandi fuit quam Sulla omnis suos divitiis explevit. Atque ego haec non in M. Tullio neque his temporibus vereor, sed in magna civitate multa et varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio consule, quous item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro vero credi. Ubi hoc exemplo per senatus decretum consul gladium eduxerit, quis illi finem statuet aut quis moderabitur?

"Maiores nostri, patres conscripti, neque consili neque audaciae umquam eguere; neque illis superbia obstat quominus aliena instituta, si modo proba erant, imitarentur. Arma atque tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratum ab Tuscis pleraque sumpserunt; postremo, quod ubique apud socios aut hostis idoneum videbatur, cum summo studio domi exequabantur: imitari quam invidere bonis malebant. Sed eodem illo tempore Graeciae morem imitati verberibus animadvortebant in civis, de condemnatis summum supplicium sumebant. Postquam res publica adolevit et multitudine civium factiones valere, circumveniri innocentes, alia huiusce modi fieri coepere, tum lex Porcia aliaeque leges paratae sunt, quibus legibus exilium damnatis permissum est. Hanc ego causam, patres conscripti, quominus novum consilium capiamus, in primis magnam puto. Profecto virtus atque sapientia maior illis fuit, qui ex parvis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus.

"Placet igitur eos dimitti et augeri exercitum Catilinae? Minime. Sed ita censeo: publicandas eorum pecunias, ipsos in vinculis habendos per municipia, quae maxime opibus valent, neu quis de iis postea ad senatum referat neve cum populo agat; qui aliter fecerit, senatum existumare eum contra rem publicam et salutem omnium facturum."